

O`SMIR YOSHDAGI O`QUVCHILARDA DESTRUKTIV XULQ- ATVORNING NAMOYON BO`LISHI HAMDA PSIXOLOGIK VAZIFALARI

Navbahor Axmedova Najmiddinovna

Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani 3-umumta'lim maktabi psixologi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada shaxs og'ishgan xulqining ko'rinishlari tavsifi, og'ishgan xulqning salbiy oqibatlari va ijtimoiy me'yor ko'rinishlari kabi yetakchi mezonlar ochib berishga harakat qilingan.*

***Kalit so'zlar:** Destruktiv xulq, deviant xulq, delinkvent xulq, eros, tanatos, xromosoma nazariyasi, endokrin nazariya, biologik nazariya, destruktiv ustanovka.*

KIRISH: Insondagi destruktiv xulq tabiati hozirga qadar psixologiya fanida hali yaxshi o'rganilmagan muammolardan biri sanaladi Bu muammo 20-asrning o'rtalarida shakllangan. Psixologik yondoshuv shaxsning og'ishgan xulqidagi alohida ko'rinishlarini ijtimoiy-psixologik tafovutini ajratishga asoslangan. Psixologik tasniflar quyidagi mezonlar asosida quriladi:

- buzilgan me'yor turi;
- axloq va uning motivatsiyada psixologik maqsad;
- ushbu axloq oqibati va u keltirgan zarar;
- axloqning shaxsiy-uslubiy tavsifnomasi.

Shuni ta'kidlash zarurki, “og'ishgan xulq” atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin, qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llashimiz mumkin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'sa, bunda uni www.pedagoglar.org

yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir

Insonning fe'l atvori bilan bog'liq axloqiy hodisa bo'lib, kishi fe'lining axloqiylik doirasida namoyon bo'lishi tushuniladi. Insonning axloqiylik doirasidagi xatti-harakatlari xulqdan tashqari odob va axloqni o'z ichiga oladi. Odob inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, lekin oila, jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida o'zgarish yasaydigan darajada ahamiyat kasb etmaydigan xatti-harakatlardan iborat bo'lsa, axloq - muayyan jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun ta'sir eta oladigan turli xatti-harakatlar majmui, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma'naviy hodisa. Xulq qamrovlilik jihatidan ana shu ikki hodisa o'rtasidagi xususiyatlarga ega; u odobdan keng, axloqdan tor ma'noga ega bo'lib, axloq singari jamiyat, zamon, tarix miqyosidagi voqelikka ta'sir ko'rsata olmaydi. Lekin, oila, mehnat jamoasi, mahalla ko'y doirasida sezilarli darajada ko'zga tashlanadi. Axloq o'zini ezgulik va yovuzlik, adolat, insonparvarlik, fidoyilik singari ijtimoiylashgan tushunchalar va tamoyillarda namoyon qilsa, xulq yaxshilik va yomonlik, burch, jo'mardlik, mehmondo'stlik kabi tushunchalarda aks etadi, odob esa kamtarlik, insoflilik, bosiqlik, halollik, rostgo'ylik va boshqa axloqiy me'yorlarda ifodalanadi. Sharq falsafasi va axloq ilmida mazkur uch axloqiy hodisa, juda qat'iy chegaralangan bo'lmasada, bir-biridan farqli tarzda olib qaralgan. Yevropada esa xulq bilan axloq ko'p hollarda aynanlashtiriladi yoki ular bir-biriga sinonim tushunchalar sifatida talqin etiladi. Xulq o'zicha, „sof“ olinganda mavhum axloqiy hodisa, u inson xatti-harakatlarida aniqlik kasb etadi; ijobiy xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi xushxulqlilik, salbiy a'mollardagi ko'rinishi — badxulqlilik deb ataladi. Xushxulq inson muloyim, shirinsuxan, oqko'ngil, mexribonlik bilan munosabatda bo'lsa, badxulq odam qo'pol, bemehr va h.k. bo'ladi.

Destruktiv xulq 2 ta asosiy turlarda namoyon bo'ladi:

1. Delinkvent tur - jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy huquqiy me'yorlarga qaramaqarshi bo'lgan xatti - harakatlarga xulqning yo'nalganligidir.

2. Deviant tur - jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarga qarama - qarshi xulqiy ko'rinshlarni namoyon etish

Destruktiv xulqning barcha ko'rinishlarida insonning ma'lum bir himoya reaksiyalari sifatida yuzaga kelsada biroq nerv sistemasida buzilishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Destruktiv xulq bolalikdagi salbiy emotsional kechinmalar, otaonaning bolaga nisbatan emotsional sovuqqonligi natijasida zarur vaqtlarda ulardan yetarli darajada mehr-muhabbatga ega bo'lmaganligi, nasliy omillar bo'lishi ham mumkin. Z.Freyd inson xulqida 2 ta asosiy instinkt borligini ta'kidlaydi:

Eros - bu hayot ishtiniktidir. Undagi quvvat, hayotni saqlash, qayta tiklashga yo'naltiradi.

Tanatos - o'lim instiniktidir. Undagi quvvat hayotni vayron qilish va to'xtatishga yo'naltiradi. Destruktiv xulq barcha insonlar uchun xosdir. Ayrim insonlarda bu xulq shunchalik kuchliki, ularning jamiyatdagi o'rnini va xulqini belgilaydi.

Destruktiv xulq ko'rinishlarini namoyon bo'lishida negativ ustanovkalar shaxsning atrofdigilarning aksariga nisbatan salbiy munosabatlari natijasida shakllanadi S.P. Ivanov va V.V. Boyko tadqiqotlarida destruktiv ustanovkalarining quyidagi turlari ajratiladi: 1. Atrofdagilarga nisbatan fikrlari va xatti-harakatlarida yashirin beshavqatlilik; 2. Atrofdagilarga nisbatan ochiq beshavqatlilik;

3. Insonlar haqida asoslangan negativ fikrlar. Ma'lum bir ijtimoiy vaziyatlarda yuzaga kelgan holatlar asosida unga sababchi bo'lgan insonlar to'g'risida salbiy fikrga ega bo'lish ham shunday;

4. Negativ faktorlar yuzasidan o'zining sheriklari haqida asoslanmagan umumlashtirishlar qilish;

5. Atrofdagilar bilan munosabtlar jarayonida negativ tajribaga ega bo'lish.

Kleyberg Yu. A va A. Ellislar destruktiv xulq ko'rinshlarini shakllanishida "irratsional ustanovkalar" tushunchasini kiritganlar. Lombrosning fikriga ko'ra, biologik xususiyatlar va birinchi navbatda tashqi morfologik xususiyatlar (bosh suyagi shakli) haqidagi o'z xulosalariga asoslanib, jinoyatchilarga xos bo'lgan

tug'ma xususiyatlarining natijasi, jinoyatni muqarrar deb hisobladi va jazo ularni tuzatolmasligini aytdi. Lombroso jinoyatchilikning kriminologiyasida eng ko'p talab qilinadigan formulani ishlab chiqdi. Uning formulasida antropologiya institutining asoschisi mahkumlarning antropologik xususiyatlarining o'rtacha hajmini spirtli ichimliklar iste'mol qilgan voyaga yetmaganlarning soni bilan bog'lashni taklif qiladi. Genetika rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshdi, tajovuz vajinoyatlarning xromosoma gipotezasi ishlab chiqildi.

Agressiyaning biologik nazariyalarining yana bir yo'nalishi jinoiy va tajovuzkor xatti-harakatlarga gormonal ta'sirlarning rolini o'rganish bilan bog'liq. 1924-yilda amerikalik olim M. Schlapp jinoyatchilarning endokrin tizimini o'rganib chiqdi, u tekshirgan mahbuslarning uchdan bir qismi bilan bog'liq hissiy beqarorlikdan azob chekayotganini aniqladi. Biz shaxs og'ishgan xulqining turli ko'rinishlari ikkita - o'ziga yoki boshqalarga qarama-qarshi yo'nalishli "destruktiv axloq"ning yagona o'qida joylashganini ko'ramiz. Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu oiladir.

Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog'lom oila muhitining o'rni kattadir. Bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi. Jamiyat a'zolari shaxsiy nuqtayi nazarlarining shakllanishiga, ularning deviant xulq-atvoriga nisbatan ijtimoiy faol munosabatlarining tarkib topishiga tarbiyaviy jarayonlar uchun bevosita mutasaddi shaxslar, tashkilotlar rahbarlarining o'rni va roli kattadir. "Ba'zilarga mumkin, boshqalarga mumkin emas", "hozir yaxshi, ertaga yomon" va shu kabi munosabat holatlarining ikkilamchi fe'l-atvor shaklida, ya'ni parallel standartlar yo'nalishida amal qilishiga izn berish juda xavflidir. Shu boisdan, har qanday holatlarda ham mansabdor shaxslar, turli jamoat tashkilotlari va mehnat jamoalarining rahbarlari, pedagog va tarbiyachilar, qonunni himoya qiluvchi tashkilotlar vakillarining xulqatvor me'yorlarini buzishi qat'iy qoralanadi. Deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z-o'zini o'ldirishlar bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning har biri yuzaga kelishi va sotsial

oqibatlariga ko'ra mohiyatan farqli jihatlariga egadir. Birinchi farq, ijtimoiy zararli odatlarning uzoq davom etishi deviant xulqi turmush tarzining uzviy bo'lagiga aylanib ketishidan iborat bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, oimiy oilaviy kelishmovchiliklar, oila va atrofmuhitdan norozilik, uydagi tushunmovchiliklar va hokazolar ,bularning barchasi sub'ekt ruhiyatini jarohatlaydi hamda u mavjud vaziyatni o'zgartirishga urinadi. Jamiyatda insonlar faoliyati, xatti-harakatlari va xulq-atvorlarini ijtimoiy me'yorlar boshqaradi. Destruktiv xulq-atvorni bartaraf etish, ijtimoiy me'yor jamiyat boshqaruvining ijralmas qismi bo'lib, shaxs yoki ijtimoiy guruh xulqatvorini muayyan ijtimoiy muhitga moslashtiruvchi qoidalarga amal qilinishiga erishib borishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дубровина В.И. Коррекционная работа с детьми. – М.: 2000.
2. Богославская В.С.Педагогическая коррекция.–М:1998.
3. И.П.Подласый. Курс лекций по педагогической коррекции.–М.:Владос,
4. Polatova P. M. Maxsus pedagogigka – T.: 2005.
5. В.С.Кукушин.Теория и методика воспитания–М.:Высшая образования,2006.
6. Новотортсева Н.В. Коррекционная педагогика и спетсиальная психология.
7. Ismoilovna, A. Z. (2022). Prerequisites for identifying gifted children and shaping their abilities. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 308-311.
8. 4.Karakulovich, J. A., & Ismoilovna, A. Z. (2021). PSYCHOLOGICAL STUDY OF EMOTIONS AND EMOTIONS IN WORLD PSYCHOLOGY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(10), 419-421.
9. Ismoilovna, A. Z., & Narzullayevna, K. G. (2022). In the Process of Forming a Person, Overcoming the Emotional State in The Family Environment. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 6, 31-33.